

УДК 378.147.035.91+616-02 (091)

DOI: 10.22141/2308-2097.51.2.2017.101720

Чабан М.П.¹, Шевцова З.І.², Гапонов В.В.³

¹ Редакція обласної газети «Зоря», м. Дніпро, Україна

² ДУ «Інститут гастроентерології НАМН України», м. Дніпро, Україна

³ ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України», м. Дніпро, Україна

Учений-дослідник Дмитро Яворницький у колі медиків

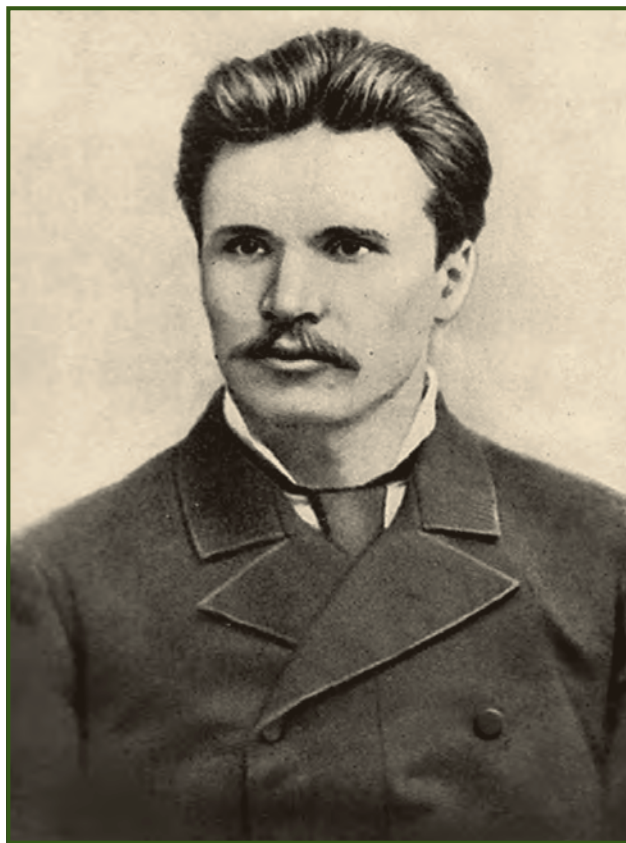
For cite: *Hastroenterolohiya*. 2017;51:159-70. doi: 10.22141/2308-2097.51.2.2017.101720

Резюме. Проведено вивчення стосунків дослідника запорозького козацтва академіка Дмитра Яворницького з представниками медичної спільноти. Відображено вплив Д. Яворницького на формування світогляду та громадянської позиції медиків. Наведено відомості про життєвий шлях, професійну та громадську діяльність найбільш колоритних постатей медичних працівників з оточення Дмитра Яворницького.

Ключові слова: Дмитро Яворницький; медична спільнота; взаємовплив

До 172-ї річниці від дня народження Д.І. Яворницького

Дмитро Іванович Яворницький (1855–1940) — видатний історик, археолог, фольклорист, академік Всеукраїнської академії наук, краєзнавець, дослідник історії Запорозької Січі. Учений чимало зробив для нашого краю, очолюючи впродовж тридцяти років історичний музей. А починалось усе з ініціативи міського губернатора Андрія Фабра й директора училищ губернії Я.Д. Грахова, які в 1849 році запропонували створити «Суспільний музей Катеринославської губернії». У 1887-му відомий підприємець-меценат Олександр Поль відкрив свій власний, приватний музей. У 1902-му обидві колекції були об'єднані в обласний музей імені Поля, директором якого став Д.І. Яворницький, передавши туди, крім знань і досвіду, ще й власну колекцію. З 1940 року музей заслужено носить ім'я Дмитра Яворницького. У будівлі, де мешкав учений, відкрито Меморіальний будинок-музей. Особливо святкова атмосфера там на день народження господаря — козацького батька: збираються митці, вчені, краєзнавці. На могилі дослідника козацької старовини, що біля історичного музею, 3 листопада 1995 року відкрито йому пам'ятник. Рішенням міськради центральну вулицю Дніпра — п'ятикілометровий проспект Карла Маркса, розташований у Шевченківському, Соборному та Центральному районах міста, перейменовано на честь Дмитра Яворницького. До цієї

Дмитро Яворницький

© «Гастроентерологія», 2017
© Видавець Заславський О.Ю., 2017

© «Gastroenterology», 2017
© Publisher Zaslavsky O.Yu., 2017

Для кореспонденції: Шевцова Зоя Іванівна, ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України», вул. Вернадського, 9, м. Дніпро, 49044, Україна; e-mail: v_gaponov@ukr.net
For correspondence: Zoya Shevtsova, State Institution "Dnipropetrovsk medical academy of Ministry of Health of Ukraine", Vernadsky str, 9, Dnipro, 49044, Ukraine; e-mail: v_gaponov@ukr.net

Меморіальний будинок-музей Д.І. Яворницького

події була видана серія листівок із краєвидами сучасного проспекту (ініціатор — завідувача меморіальним будинком-музеєм Яна Тимошенко, автор світлин — відомий фотомайстер Павло Маменко, автор тексту — Ірина Завалова). Скульптор Володимир Небоженко створив ескіз майбутнього пам'ятника вченому з кобзарем, встановлення якого на центральному проспекті буде гідним подарунком видатному землякові.

Життя Д.І. Яворницького відзначалося насиченістю подіями й численними зв'язками з представниками різних прошарків суспільства. У Дніпропетровському історичному музеї зберігається понад шість тисяч листів з його епістолярної спадщини. Завдяки славетній когорті вчених, істориків, краєзнавців, насамперед музейних працівників, були видані шість випусків «Епістолярної спадщини академіка Д.І. Яворницького». Книги містять листи діячів науки і культури, вчених, музейних працівників, рідних, друзів, знайомих до Дмитра Яворницького, а також листи академіка до своїх кореспондентів. Серед друзів і знайомих Дмитра Івановича багато представників наукової, освітньої та культурної інтелігенції, державних діячів, священнослужителів, чиновників, службовців, поміщиків, купців, селян, робітників, студентів, учнів тощо. Це люди різного віку, статі, соціального статусу,

Володимир Небоженко. Скульптура-ескіз пам'ятника Д. Яворницькому

інтересів, поглядів і захоплень. Серед них чимало й медичних працівників: професорів, земських лікарів. Дехто звертався до вченого по допомогу по службі або в працевлаштуванні, хтось мріяв придбати книгу чи цікаве періодичне видання. А ще Дмитро Яворницький інколи й сам потребував медичної допомоги.

Метою даного дослідження стало встановлення зв'язків академіка Д.І. Яворницького з представниками медичних закладів, установ і товариств. Для реалізації поставленої мети використано традиційні конкретно-історичні методи та мережевий аналіз із вертикальних (учитель — учні, старше — молодше покоління) і горизонтальних (курси, товариства, інтелектуали) ліній, що співіснують паралельно. Зупинимося на найбільш колоритних особистостях. Відомості про медичних працівників, долі яких пов'язані з Д.І. Яворницьким, нами об'єднані в окремі групи. При всій умовності такого поділу ми керувалися найбільш визначальною рисою тієї чи іншої постаті.

Вчені

Бец Володимир Олексійович (1834–1894)

Медик, анатом, гістолог, антрополог, член-кореспондент Паризького антропологічного товариства, прогресивний громадський діяч. Працював професором кафедри анатомії. Разом з В.Б. Антоновичем видав книгу «Исторические деятели Юго-Западной России» (Київ, 1885). У листі О.Г. Сластіона до Д.І. Яворницького від 21 квітня 1900 року йдеться про придбання «Альбому українських гетьманів», виданого покійним Бецом у Києві [1].

Володимир Бец

Богомолець Олександр Олександрович (1881–1946)

Видатний український патофізіолог, державний і громадський діяч. Олександр Богомолець народився 12 (24) травня 1881 року в Києві в Лук'янівській тюрмі, де на той час перебувала його мати, революціонерка Софія Миколаївна Богомолець (1856–1892) — член Південноросійського робітничого союзу. Його батько, Олександр Михайлович Богомолець, був земським лікарем. Олександр, закінчивши медичний факультет Новоросійського університету (1906) в Одесі, працював у лабораторії під керівництвом М.В. Підвисоцького. У 1909 році Олександр Богомолець захистив докторську дисертацію. З 1909 року — приват-доцент Новоросійського університету; у 1911–1925 роках — професор загальної патології Саратовського університету; у 1925–1931 роках — професор патологічної фізіології Московського університету й одночасно директор Інституту гематології та переливання крові (1928–1931). З 1929 року — академік АН УРСР, з 1930-го — президент АН УРСР, з 1932-го — академік АН СРСР, з 1942-го — віце-президент АН СРСР. У 1931 році Олександр Богомолець переїхав до Києва, де очолив створений ним Інститут експериментальної біології й патології та Інститут клінічної фізіології АН УРСР. О.О. Богомолець — основоположник школи патофізіологів, працював у галузі ендокринології, патофізіології, вегетативної нервової системи, переливання крові, онкології, фізіології й патології сполучної

тканини, довголіття. Опрацював ефективну методику впливу на сполучну тканину винайденої ним антирептикулярної цитотоксичної сироватки, відомої в усьому світі як стимулятор функцій сполучної тканини [2, 3].

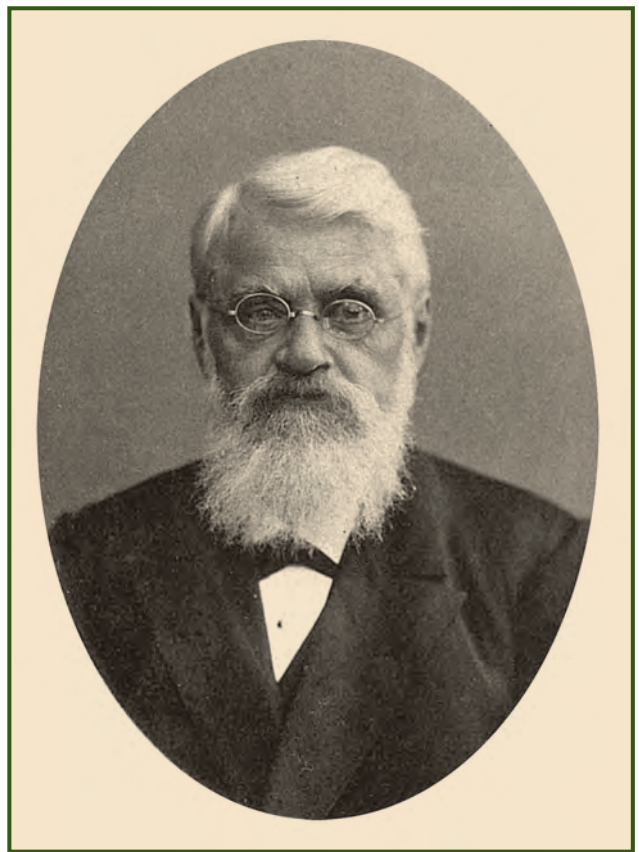
Частково збереглося листування Д.І. Яворницького та О.О. Богомольця. Так, професор Яворницький отримав від президента ВУАН академіка О.О. Богомольця офіційне запрошення на січну сесію Ради ВУАН, що мала відбутися 7–10 січня 1934 року. Але Дмитро Іванович на той час хворів і не мав коштів для поїздки. Тому в телеграмі до академіка О.О. Богомольця від 4 січня 1934 року він висловив прохання відновити йому регулярне державне утримання, бо «стан мій дуже скрутний» [2]. Академіки мали зустрічі впродовж наступних сесій ВУАН. У листі від 2 липня 1940 року Олександр Олександрович дякував Дмитрові Івановичу за привітання й висловлював найкращі побажання [3].

Кожевников Олексій Якович (1836–1902)

Доктор медицини, професор кафедри нервових хвороб Московського університету. У листі Д.І. Яворницького до археолога-аматора Л.С. Борщевського від 26 червня 1894 року йдеться про висилку професору Олексію Кожевникову знайдених при археологічних розкопках двох черепів. Д. Яворницький співпрацював з Л. Борщевським під час перебування в Середній Азії, читав там лекції, друкував статті в місцевій пресі з історії краю [1].

Олександр Богомолець

Олексій Кожевников

Митрофан Попов

Попов Митрофан Олексійович (1843–?)

Анатом, професор Харківського університету. Народився в 1843 році, закінчив Харківський університет (1866). З 1867 року працював прозектором фізіологічної анатомії, читав лекції до 1872-го. Був відряджений на два роки за кордон: у Відні працював під керівництвом професора Лянгера, у Бонні — у Макса Шульца, у Берліні — у Вірхова. У 1872 році захистив докторську дисертацію «О нервах желчного пузыря». З 1872-го викладав у Харківському університеті. Автор багатьох праць з фізіологічної анатомії, перекладу (спільно з К. Вагнером) книги І. Генле «Очерк анатомии человека» (Харків, 1881).

До нього неодноразово звертався Д.І. Яворницький за медичними порадами, що підтверджує лист катеринославського природознавця, нащадка запорозького козака Миколи Срединського від 28 червня 1890 року [4]. Збереглося п'ять листів Митрофана Попова до Дмитра Яворницького. У листі від 26 вересня 1894 року професор-анатом дякував Дмитру Яворницькому за надіслані до Харківського університету частини скелетів, знайдені під час археологічних розкопок біля села Фаліївка (нині Садове) Херсонської області [1].

Письменники і перекладачі

Александров Володимир Степанович (1825–1893)

Військовий і міський лікар у Харкові, поет, драматург, перекладач, автор оперет. Д. Яворницький і В. Александров обмінювалися авторськими книжка-

Володимир Александров

ми. Так, 1891 року Александров підписав Яворницькому свою книжку з піснями харківських студентів 1840-х років. Книжка зберігається нині в Канаді у сина Миколи Костюка (упродовж останніх років життя вченого був його секретарем). Один з авторів цієї статті, журналіст Микола Чабан, отримав її у відсканованому варіанті. У 1905–1908 роках В'ячеслав Александров (син Володимира Степановича) працював інспектором і викладачем математики в комерційному училищі А. Синявського, був членом Катеринославської «Прогресу» [5]. В.С. Александров у своєму листі до Д.І. Яворницького від 14 квітня 1892 року висловлював подяку за перший том книги «История запорожских козаков» (СПб., 1892). Кореспондент упевнений: «Весь учений світ за Ваші розвідки Запорозького краю буде безмірно Вам вдячний» [4].

У 1896 році дочка на той час уже покійного Володимира Александрова, художниця-портретистка Марія, поїхала вчитися малярству з Харкова до Петербурга, де мешкав і працював Ілля Рєпін. Видатний живописець був родом з Харківщини (народився в місті Чугуєві), завжди підтримував українців і присвятив багато творів Україні, зокрема відому картину «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». Знаючи про дружні стосунки Рєпіна з Яворницьким, культурно-громадський діяч Кесар Білиловський звернувся до Дмитра Івановича з проханням замовити за Марію Александрову слово: «Ти — його великий приятель. Зроби се для мене — відчини їй браму до нашого великого майстра, промов за неї словечко в листі. Вона — талановита душа» (лист К. Білиловського від 22 вересня 1896 р.) [4].

Бабенко Григорій Олександрович

Лікар, письменник, автор повісті про запорозьких козаків «Шляхом бурхливим». Працював лікарем у селі Пологи Чубарівського повіту (на Луганщині), у Боківській рудничній лікарні, Харківській робочо-селянській поліклініці. Можливо, в 1930-х роках був репресований. Григорій Бабенко у своєму листі від 4 квітня 1928 року просив академіка написати відгук на його книгу, а в листі від 31 травня 1931 року — вислати книгу про Івана Сірка, яка йому потрібна для роботи над повістю з життя перших поселенців Харкова [6].

Білиловський Кесар Олександрович (1859–1934)

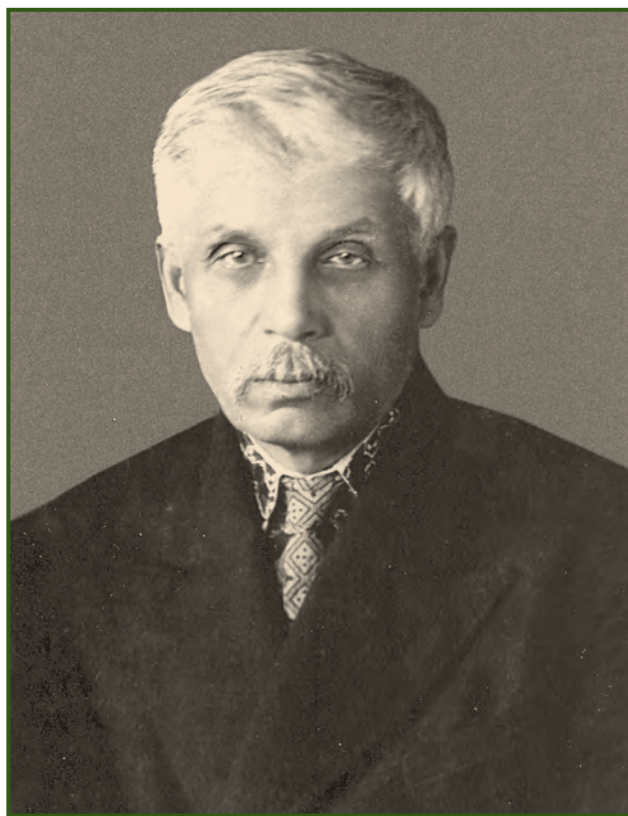
Український письменник, видавець, перекладач, культурно-громадський діяч, за фахом — лікар, товариш Д.І. Яворницького. Кесар Олександрович народився 20 лютого (4 березня) 1859 року в селі Стополівка (нині — Вознесенське Золотоніського району Черкаської області) в сім'ї фельдшера. Навчався в Дерптському (тепер — Тартуському), Лейпцизькому, Віденському й Єнському університетах. У 1883 році захистив дисертацію на звання доктора медицини й хірургії. Працював лікарем у Петропавловську (Казахстан), з 1892-го мешкав у Петербурзі, був активним діячем української колонії. Видав два випуски альманаху «Складка» (1896, 1897). Під час революційних подій 1905 року його заарештували за участь в антиурядових маніфестаціях. Після 1917-го працював у Криму. 1918 року був звільнений з посади головного лікаря Феодосійської мор-

ської лікарської станції. Улітку 1919 року перебував із лазаретом у Решті (Іран). А ще Кесар Білиловський — поет, друкувався у виданнях: «Славянський альманах», «Наука», «Весна», «Світ», «Зоря», газеті «Труд», в антологіях і збірниках. Перекладав твори Тараса Шевченка німецькою мовою, а німецьких поетів — українською. У його творчому доробку — праці з медицини, критичні статті, переклади. Автор книг «Українське свято в Петербурзі» (Львів, 1887), «У чарах кохання: Вибрані поезії» (К., 1981). У своїй творчості К.О. Білиловський використовував псевдоніми Цезар Білило, Цесарко, Ц.Б., Іван Кадило, Ольгин.

Збереглося тривале листування між друзями: 58 листів К.О. Білиловського до Д.І. Яворницького (період 1895–1932 рр.) і 40 листів академіка до одногодумця (1896–1918 рр.). У листах обговорювалися питання, що відображали різноманітні інтереси цих двох непересічних особистостей [1, 2].

Коваленко Олексій Васильович (1881–1961)

Український лікар-терапевт, літератор, перекладач. Народився в селі Романкове (нині — у складі міста Кам'янського, колишнього Дніпродзержинська). У дореволюційні часи працював фельдшером у Кам'янському. Брав участь у революційних подіях 1905 року в Катеринославі, делегат Всеросійського з'їзду Селянської спілки в Москві. Під час переслідувань з боку поліції переховувався довгий час у селах Катеринославщини й у самому Катеринославі, зокрема в музеї ім. О. Поля. Олексій Коваленко був знайомий із

Кесар Білиловський**Олексій Коваленко (з архіву О. Слоневського)**

Дмитром Івановичем з 1903 року. Вчений залучив його до фольклорно-лексикографічної роботи. Так, юнак записував фольклорний і лексичний матеріал, зібраний у сільській місцевості, й надсилав Д. Яворницькому. А ще випишував слова з творів С. Васильченка, Лесі Українки та інших письменників для «Словника української мови» Д. Яворницького. О.В. Коваленко — відомий перекладач «Слова о полку Ігоревім», автор спогадів про Д. Яворницького. У 1914 році разом з Марією Грінченко видав переспів Панаса Мирного «Слово о полку Ігоревім», у 1954-му — зробив власний переспів цієї пам'ятки.

Працюючи у Деконській заводській лікарні, розташованій в осередку соляної промисловості на Катеринославщині, О.В. Коваленко довідався про збір зразків порід для університету ім. Шанявського й Московського музею та запропонував Д.І. Яворницькому зібрати власну колекцію корисних порід і сольових покладів для музею ім. О. Поля. У листі від 15 грудня 1911 року він писав: «Є багато чого цікавого (прозора сіль, рожева в різних комбінаціях із глиною і т.п.), що заслуговує уваги спеціалістів. Є куски з дуже виразно зазначеними «годовими кільцями». Надходять сюди і окам'янілості з угольною ери. Якщо і в них потреба, то можна буде урвати для музею Поля» [4]. У 1928 році він закінчив Дніпропетровський медичний інститут.

Олексій Коваленко частенько відвідував Дмитра Івановича вдома, зокрема, був у нього 2 травня 1938 року, а через дванадцять днів, тобто 14 травня того ж року, потрапив до в'язниці Дніпродзержинського міськвідділу НКВС. О.В. Коваленка звинувачували в участі в контрреволюційній українській націоналістичній повстанській організації, якої насправді не існувало. Під час слідства постало питання про зв'язок із Д.І. Яворницьким. Під тиском допитів він підтвердив, що бував у вченого в музеї та вдома й вони спілкувалися в дусі поваги до всього українського. Зміна керівництва Наркомату внутрішніх справ НКВС (у 1938-му після М.І. Єжова його очолив Л.П. Берія) та подальший щасливий збіг обставин урятували Коваленка [7, 8]. У січні 1939 року його справа була закрита, обвинуваченого звільнили. Збереглося одинадцять листів О. Коваленка до Д. Яворницького та шість — академіка до лікаря [2, 4].

Кулебякін Олександр Йосипович (1878–?)

Лікар-окуліст. Народився 1878 року, лікар з 1906-го, земський лікар (1908) у селі Ново-Чуриліно Мамдиського повіту Казанської губернії. 1913 року переїхав з Казані до Катеринослава. У 1921 році О.Й. Кулебякін, очолюючи кафедру очних хвороб Катеринославського медичного інституту, особисто познайомився з Д.І. Яворницьким. Приводом для знайомства стало звернення Яворницького як пацієнта до Кулебякіна. Останній прописав історика окуляри для близької відстані. У залишених спогадах 1961 року Кулебякін високо оцінив створений Яворницьким музей, описав подорож з істориком 1927 року через Дніпрові пороги та його незабутні пояснення під час мандрів.

Симонов Михайло Васильович

Лікар, краєзнавець, письменник, надвірний радник. Жив і працював у Катеринославі по лінії Міністерства внутрішніх справ (1880). Автор книг: «Записки врача», «Путеводитель по Приднепровью. От Екатеринослава до Ненасытецкого порога», автобіографії. Питання щодо публікації його творів обговорювались у Катеринославському науковому товаристві та місцевій науковій архівній комісії [1]. У довідниках фігурував до 1889 року. Можливо, того року пішов у відставку або помер.

Громадські діячі

Беренштам Вільям Людвигович (1843–1913)

Лікар, педагог, громадський діяч, член «Київської громади», співробітник «Киевской старины», «Киевского телеграфа», активний учасник культурно-громадського життя в Петербурзі. Дмитро Яворницький познайомився з Вільямом Беренштамом у Санкт-Петербурзі на так званих Костомаровських вівторках у січні 1885 року. Видатний історик-народолюбець М.І. Костомаров організовував зустрічі, на які запрошував прихильників українського національного руху. Там обговорювалися питання історичної козацької минуштини, об'єднання української інтелектуальної спільноти [9]. Дмитро Яворницький у своїх листах до К.О. Білоловського (від 7 жовтня 1896 р.) і до Я.П. Новицького (від 15 жовтня 1885 р., 1 грудня 1886 р. та 14 грудня 1886 р.) неодноразово згадував лікаря Беренштама, зокрема, писав: «Портрет Чужбинського-Афанасьєва обіцяв Беренштам вивезти з Києва» [2].

Вільям Беренштам

Ваганов Сергій Васильович

Лікар, український громадський діяч, підтримував українську громаду в Москві та Києві. У його помешканні на Малій Бронній (будинок Гірша, 71) збиралися земляки з України, тут Дмитро Яворницький читав свої літературні твори. Сергій Ваганов у листі від 19 січня 1901 року до Яворницького писав, що відгукнеться на святкування 30-річного ювілею літературної діяльності О.П. Косач. Як відомо, Олена Пчілка (Ольга Петрівна Косач, 1849–1930) — українська письменниця, фольклорист, етнограф, педагог, видавець, член-кореспондент АН УРСР (з 1927), культурно-громадська діячка, мати Лесі Українки, сестра М.П. Драгоманова. Збереглися листи Олени Пчілки до Дмитра Яворницького [4]. Сергій Ваганов неодноразово запрошував дослідника козацької старовини на домашні зустрічі (листітка від 19 січня 1901 року). У кінці того ж року, а саме в листі від 1 грудня, Сергій Ваганов із дружиною висловлювали співчуття Дмитру Івановичу з приводу отриманої ним травми (потрапив у Москві під конку) й бажали найскорішого одужання. Ось хвилююче-душевна записка Сергія Ваганова від 28 січня 1902 року: «Серденько Дмитро Іванович! Заїхав, щоб поцілувати щиро рідного товариша. Та ще й від сім'ї зробити теж. Всі радісно згадують часи, коли жили вмісті. Вихворюйте, бо великим жалем скорбить серце. Всі ми Вас кохаєм і щиро любим» [10].

Пелехін (Пельохін) Павло Петрович (1842–1917)

Український хірург, культурно-громадський діяч, син відомого українського медика Петра Пелехіна (1794–1871). Павло народився в Петербурзі. З 1868 року — викладач Військово-медичної академії в Петербурзі;

Павло Пелехін

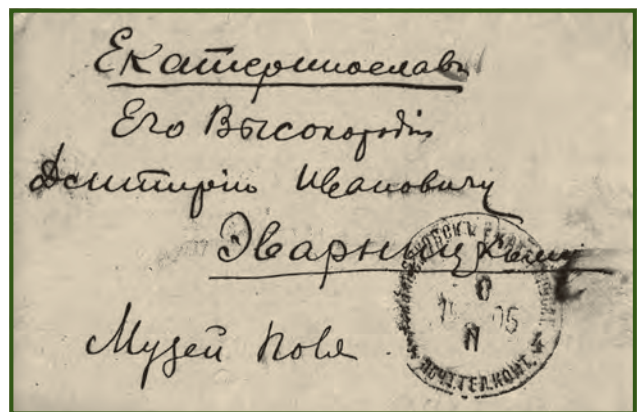
1887–1889 роки — її професор. Першим у Росії почав застосовувати антисептики. Віце-голова благодійного Товариства для видання корисних і дешевих книжок, один із засновників Товариства ім. Т. Шевченка в Петербурзі та Львові. У 1898 році передав 90 000 австрійських крон у фонд будівництва майбутнього медичного факультету Українського університету. П.П. Пелехін — автор близько 30 наукових праць. З листування відомо, що Дмитро Іванович звертався до Павла Петровича за медичними порадами, обговорювалися й суспільні питання (збереглося три листи Пелехіна до Яворницького) [1].

Січовий Петро Олексійович

Лікарський помічник у Вищетарасівці Катеринославського повіту однойменної губернії, місцевий земський діяч, шанувальник Д.І. Яворницького, цікавився українською історією та культурою. Відомості про нього отримано з листа громадського діяча, просвітянина Олексія Белоусова від 14 січня 1904 року [6].

Сочинський Петро Михайлович (1855–1913)

Земський лікар, громадський діяч, збирач, колекціонер українських старожитностей, член Катеринославської вченої архівної комісії, делегат XIII археологічного з'їзду (Катеринослав, 1905), організатор лекцій Д.І. Яворницького в Новомосковському повіті, попечитель Енгельгардт-Василівського училища (нині — село Запорізьке Софіївського району Дніпропетровської області). Петро Михайлович брав участь в археологічних дослідженнях у Новомосковському повіті; зробив значний внесок у музейну та пам'ятно-охоронну справу на Катеринославщині; колекціонував картини, посуд, монети, зброю, одяг, книги та інші побутові предмети. А ще розшукав запорозькі пам'ятки писемності, зокрема листування кошового отамана Запорозької Січі П.І. Калнишевського з полковником О.Ф. Ковпаком (1771), документи щодо будівництва Троїцького собору в Новомосковську, обстежив архів Новомосковського поліцейного управління й Самарсько-Миколаївського монастиря, упорядкував оригінальне книжкове зібрання. У його колекції живопису особливо цінними виявилися народні картини, серед

Автограф Петра Сочинського на поштовому конверті, надісланому Д. Яворницькому

них «Козак Мамай». Петро Сочинський передав і подарував із власної колекції музею ім. О.М. Поля багато пам'яток запорозької старовини (одягу, зброї, картин, книг, рукописів, побутових речей, скла, посуду тощо) [6]. Збереглося вісімнадцять листів Петра Сочинського до Дмитра Яворницького [10].

Петро Сочинський упродовж понад тридцяти років послідовно працював повітовим лікарем у Верхньодніпровському, Новомосковському та Катеринославському повітах.

Просвітяни

Белоусов Олекса Федорович (1868–?)

Лікар за фахом (з 1894 року), громадський діяч, активіст товариства «Просвіта» в Кам'янці-Подільському. З Яворницьким, напевне, познайомився в Москві, де Белоусов у 1897–1899 роках працював лікарем-асистентом з дитячих хвороб у дитячій лікарні Св. Володимира. У 1901 році — лікар приватної дитячої лікарні Св. Зінаїди в Сумах Харківської губернії; у 1908-му — надвірний радник, помічник лікарського інспектора в Кам'янці-Подільському.

У листі від 14 січня 1904 року Олекса Белоусов, мешкаючи в Кам'янці-Подільському, просив Яворницького допомогти з працевлаштуванням, а саме: замовити слово перед головою губернської земської управи Михайлом Володимировичем Родзянком щодо призначення його на посаду лікаря Катеринославської губернської земської лікарні [6]. У 1909 році Олекса Белоусов, переведений на службу до Кишинєва, ділився з Яворницьким своїми планами відносно відкриття там «Просвіти». Громадський активіст розшукував свідомих українців — мешканців Кишинєва, щоб створити осередок однодумців (лист від 8 листопада 1909 р.) [6].

Блонський Пантелеймон Йосипович (1876–1942)

Лікар, український соціал-демократ, член Української Центральної Ради й Всеукраїнської ради селянських депутатів. Народився 27 червня 1876 року в Андріївці Кам'янець-Подільського повіту Подільської губернії. Навчався в Австро-Угорщині та Німеччині. Закінчив медичний факультет Варшавського університету (1904). Під наглядом поліції перебував з 1900 року. Працюючи земським лікарем, у 1905 році був звільнений за неблагонадійність. Уникаючи нагляду, часто змінював місця мешкання (Канів, Городище, Черкаси, Ротмістрівка, Корсунь). 1906-го був притягнутий до відповідальності за революційну пропаганду. Член з'їзду УСДРП в Києві (березень 1907 р.), член катеринославської «Просвіти» (з 2 листопада 1914 року), голова Кам'янецької повітової управи, повітовий комісар. У лютому 1918-го — член Малої ради; через рік, у 1919-му, арештований ЧК у Черкасах; у 1921-му — потрапив під слідство; у 1929-му — знову арешт. Засуджуючи голодомор 1933-го, написав скаргу до ЦК КПУ і лист до Комінтерну. З початку Другої світової поширю-

вав інформацію про радянсько-нацистську співпрацю. 1939-го був арештований і відправлений у заслання до Сисольського району Республіки Комі, де працював головним лікарем. 12 січня 1942 року його знову заарештували, а через сім місяців, 29 серпня 1942-го, особливою нарадою при НКВС по ст. 58-10 КК РРФСР засудили до страти, що й було виконано.

На момент листування з Д.І. Яворницьким Пантелеймон Блонський був студентом медичного факультету Варшавського університету, членом місцевого українського студентського товариства. Він просив Яворницького надіслати книги з української історії для студентства [6].

Павловський Юхим Арсентійович (1872–1956)

Катеринославський лікар, громадський діяч, активний член катеринославського товариства «Просвіта», член ради товариства з 1911 року, знайомий Д.І. Яворницького. Його літературні псевдоніми: Русин, Гордій Палецький. Народився 24 березня 1872 року в селі Чернеччина Новомосковського повіту (нині — Магдалинівського району Дніпропетровської області). Батько, Арсеній Юхимович Павловський, був священиком у Миколаївці Новомосковського повіту. У родині росло четверо дітей (Юхим, Федір, Григорій та Ганна). За родинними переказами, батько загинув у громадянську війну, розстріляний білогвардійцями. Юхим мусив іти шляхом священика, навчатися в духовному училищі й семінарії, але все ж обрав світський фох лікаря проти волі батька. У 1897 році юнак вступив до Томського університету, де навчався в 1897–1903 роках. За активну громадську діяльність у 1899-му був виключений з навчального закладу й відправлений до Катеринослава. Працював земським лікарем у селі Михайло-Лукашеве

Юхим Павловський у засланні. 1932 рік

Олександрівського повіту (1903–1911) та в Катеринославі (1911–1918), згодом — головним лікарем Катеринославського відділення Червоного Хреста. За спогадами громадського діяча Дмитра Дорошенка, належав до Товариства українських поступовців. Після Лютневої революції залишався одним з активних місцевих діячів українського руху, заступником голови відродженої «Просвіти». У вересні 1929 року був заарештований радянською владою, обвинувачений в антирадянській діяльності й засланий до Північнокавказького краю (1930–1933). Після повернення (1935 р.) працював у Дніпропетровську та Запоріжжі. У березні 1939-го був знову заарештований і засуджений на шість років, які відбував у таборі в Казахстані (працював лікарем). У 1947-му повернувся в Україну, працював у селі Велика Білозерка (1947–1952), потім у Біленькому Запорізької області, у 1952-му — переїхав до родини в Запоріжжя. Пішов з життя 18 травні 1956 року, похований у Запоріжжі, реабілітований 23 лютого 1996 року [5, 6].

Сімейні лікарі, друзі, знайомі

Гіршман Леонард Леопольдович (1839–1921)

Видатний харківський окуліст і громадський діяч. З 1870 року — доцент, з 1875-го — професор Харківського університету, у якому заснував першу кафедру очних недуг. У 1871 році створив у Харкові очну клініку. На власні та зібрані кошти збудував дві очні лікарні й амбулаторію. 1905 року на знак протесту проти репресій російського уряду щодо студентів покинув кафедру в університеті, цілком віддавшись практиці. Залишив низку наукових праць з офтальмології. Дмитро Яворницький неодноразово звертався до Л.Л. Гіршмана

Леонард Гіршман

у зв'язку з хворобою очей: у Харківській лікарні йому була виконана операція. Дмитро Яворницький у листі від 6 квітня 1913 року до фольклориста, етнографа Трохима Романченка коментував: «Сам професор Гіршман доведе мені, що в мене після операції буде «порядочное зрение». Як би то Бог дав» [2]. З приводу хвороби очей Дмитро Іванович неодноразово також спілкувався із лікарем Барабашем.

Петровський Юрій (Георгій) Олексійович (1905–1957)

Професор Дніпропетровського медичного інституту, лікар Д.І. Яворницького. У червні 1937 року місцеві співробітники НКВС почали проводити арешти знайомих академіка. У коло їхньої діяльності потрапили особи, які приходили до Дмитра Івановича в музей або додому. Під час зустрічей відбувалися відверті розмови, дискусії, декламації віршів, виконання українських пісень. Серед відвідувачів були професор Ю.О. Петровський, військовий лікар Д.І. Якимюк та інші. Юрій Петровський розповів Дмитру Яворницькому про масові репресії серед професорів університету. Збентежений Дмитро Іванович вигукнув: «Який жах, що тепер робиться. Як добре, що я не погодився читати лекції в держуніверситеті. Мабуть, мені також довелося б тепер сутужно» [9].

З 1931 по 1941 рік Ю.О. Петровський очолював кафедру фармакології Дніпропетровського медінституту. Енергійний організатор, талановитий педагог обрав науковим напрямом кафедри дослідження фармакології жовчовиділення. Вчений Ю.О. Петровський видав першу в Україні монографію «Клиническая фармакология». На кафедрі активно проводилися експериментальні дослідження, захищалися дисертації,

Юрій Петровський

але напружена педагогічна й науково-дослідницька робота була припинена з початком Другої світової війни й евакуацією інституту до Ставрополя [11].

Перепелиця Олекс Лукич

Лікар, родом із села Старі Кодаки. Син лоцмана Луки Савича Перепелиці (1879–1959), який очолював спілку «Дніпролоцман», Олександр Перепелиця був особисто знайомий з Д.І. Яворницьким. У спогадах про історика в травні 1963 року зазначав: «Бував Дмитро Іванович у нас в Кодаці, в батьківській хаті, спав прямо на долівці, підклавши сіна або соломи. На Кодаці одного разу він просто заморив нас: бігав зі скелі на скелю як молодий. Дмитро Іванович багато хорошо-го розповідав — бувало, поїдемо на човні, а він, як соловей, про кожне село, про камінь, про пороги, забори розповість. Він знав, де, в якому селі, хто і на який голос співає, навіть мотив знав і часто при розповіді — проспівував записані ним пісні».

Скублевська Марія Григорівна

Катеринославський лікар-гінеколог, добра приятелька Серафими Дмитрівни — дружини Дмитра Івановича Яворницького. Серафима Дмитрівна (1879–1943) здобула освіту: 8 класів Фундуклеївської гімназії в Києві, учительський інститут в Катеринославі, навчалася на історико-філологічному факультеті Катеринославського університету. Багато років учительвала, директорувала в навчальних закладах, поки дозволяло здоров'я. Останніми роками життя хворіла. Трапився випадок: її вкусив собака, лікар призначив шістьнадцять уколів. Стан її здоров'я погіршувався: ноги стали слабшими, швидко втомлювалася, а потім додалася хвороба печінки. Відвідини лікаря Марії Скублевської різноманітили життя Яворницьких, покращували позитивну ауру в їхньому будинку. Фактичний секретар козацького батька Микола Костюк згадував: «Серафима Дмитрівна любила таку гостю і ставала веселішою, бо не раз я чув, як вони голосніше розмовляли, а потім сміх їхній розлягався по всьому домі» [12]. Позитивний настрій сприяв творчій роботі господарів.

Щоголів (Щоголев) Матвій Олександрович

Катеринославський лікар, знайомий Д.І. Яворницького. Якось до Дмитра Івановича в листі звернувся за допомогою Кіндрат Петрович Брага (Кальченко-Брага) — громадський діяч, член катеринославської «Просвіти», інженер за фахом. Він мав проблеми зі здоров'ям й лікувався у Матвія Олександровича Щоголева. Кіндрат просив Яворницького допомогти йому звільнитися з військової служби у зв'язку з тяжкою хворобою через лікаря Щоголева. Чи вдалося це, не з'ясовано. Але відомо, що за радянських часів Кіндрат Брага був репресований, 28 вересня 1937 року — заарештований, а 12 січня 1938-го — розстріляний у Києві. Реабілітований уже помертв [6].

Один з авторів цієї статті, журналіст Микола Чабан, був особисто знайомий із племінницею Матвія Щоголева — Кірю Гаєвською (1912–2007) й записав

її спогади. Матвій Щоголев був родом із села Павлове Нижегородської губернії, де під час Кримської війни виробляли хірургічний інструментарій. Переїхавши до своєї тітки в Харків, юнак закінчив місцеву гімназію, у 1894 році — медичний факультет Харківського університету. У 1897–1902 роках працював ординатором університетської клініки в Харкові (під керівництвом професора Федора Мечиславовича Опенховського, 1853–1914). Усі студенти-медики знають симптом Опенховського: біль у ділянці остистих відростків хребта при виразці шлунка. Матвій Щоголев — автор роботи «Случай укорочения печеночно-12-перстной связки: образование соустья между желудком и кишкой» (1898). У 1908 році він став надвірним радником, працював ординатором губернської земської лікарні в Катеринославі.

Його дружина, Євгенія Василівна Дубравська (1883–1938), була дворянського походження, родом із села Коротине Чорнобаївського району Київської області. Під час Російсько-японської війни Євгенія Дубравська, на той час студентка Вищих жіночих курсів у Москві, добровільно відправилася на фронт сестрою милосердя. У Катеринославі вона викладала французьку мову в гімназії Надії Тилен, що на вулиці Козачій (за радянських часів — Комсомольська, нині — Старокозацька). Щоголеви мешкали за адресою: Струківський провулок, б. 14 (за радянських часів — це провулок Урицького, нині — Євгена Коновальця). За спогадами Кіри Гаєвської, Дмитро Яворницький любив гуляти з доктором Щоголевым, який теж захоплювався археологією, у парку ім. Шевченка. Щороку вчений приходив до Щоголевих на Різдво, любив покуштувати кутю. Одного разу навіть привів друзів із кобзою й козою, а ще — вертеп. То була незабутня вистава.

Матвій Щоголев, відомий у Катеринославі лікар, завідував кафедрою в медичному інституті, це йому місто зобов'язане відкриттям туберкульозного диспансеру. Його дружина, Євгенія Василівна, завідувала кафедрою іноземних мов у металургійному інституті. 4 січня 1938-го її звинуватили в контрреволюційній монархічній діяльності й розстріляли через два тижні, 17 січня того ж року. У книзі «Реабілітовані історією» вона фігурує як Щеголева (видавництво «Моноліт», 2008, с. 1092). За два місяці до цього, а саме 16 листопада 1937 року, була звинувачена в шпигунстві на користь Польщі її молодша сестра Єлизавета Василівна Гаєвська (мати Кіри, 1884–1937), перекладач Дніпропетровського трубопрокатного заводу ім. Леніна, розстріляна 22 грудня 1937-го. Обидві сестри були реабілітовані лише через 20 років, у 1958-му. Навіть у ті страшні роки сталінського свавілля розстріл жінок тільки за дворянське походження не був повсякденним явищем.

Просвітянка Наталія Семенівна Щоголева (Щоголіва, Щоголівна) (?–1913), працюючи в катеринославській земській лікарні, сприяла працевлаштуванню О.П. Косач-Кривинюк (1877–1945) — сестри Лесі Українки, української письменниці, етнографа, книговидавця, діячки «Просвіти». Олена Петрівна працювала на посаді ординатора патронату Катеринославської

губернської земської лікарні (з 5 липня 1910 року до 18 серпня 1921-го). Увесь цей час вона мешкала з родиною в селищі Лоцманська Кам'янка, що поблизу Катеринослава. Збереглося шість листів (1909–1911), адресованих Наталією Семенівною Дмитру Яворницькому [6].

Якимюк Дмитро Іванович (1914–1966)

Дмитро Якимюк, родом з Донбасу, закінчив Павлоградську семирічну школу, Дніпропетровський медичний інститут. Під час спілкування з Дмитром Яворницьким був студентом-медиком. Юнак деякий час жив у будинку вченого, допомагав йому по господарству, цікавився історією та культурою України, дружив з Миколою Костюком (названим сином професора).

Зі спогадів майбутньої дружини Дмитра Івановича Якимюка, видатного вченого, ректора Дніпропетровського медичного інституту Інни Іларіонівни Крижанівської: «Мій Дмитро Іванович був шанувальником козацтва. Цікавився і трішки збирав матеріали, навіть був знайомий з Дмитром Івановичем Яворницьким. Вчений якось написав рекомендаційного листа йому до академіка живопису Самокиша. На той час Дмитро, ще зовсім молодий студент, їхав у Крим на практику» [13]. За зв'язок з академіком Яворницьким студент Якимюк перебував у колі розробки місцевих співробітників НКВС, а в 1937-му його навіть заарештували. Збереглося вісім листів Дмитра Якимюка до свого вчителя, в кінці кожного — хвилюючі написи: «Ваш воспитанник», «Незабуваючий Вас Дмитрусь», «Завжди ваш Дмитрусь» [6].

У роки Другої світової Дмитро Якимюк пройшов бойовими шляхами від Сталінграда до Берліна. У повоєнний час працював лікарем у різних населених пунктах: Дніпропетровську, Криму, Запоріжжі, Полтаві, Кривому Розі. Дмитро Якимюк захопився Інною Крижанівською ще в роки навчання в медичному інституті. Стриманий Дмитро та емоційна Інна гармонійно доповнювали одне одного, їх об'єднували спільні захоплення, робота, мрії, інтереси. Вони подружилися, почуття розквітли, невдовзі Дмитро та Інна стали подружньою парою. Він розповідав про виконані операції, вона — про спостереження над хворими. Обоє захопилися наукою. Дмитро Іванович був переконаний, що його власний досвід, набутий у роки війни, треба узагальнити й передати іншим. Він захистив кандидатську дисертацію, згодом розіслав автореферат докторської, була призначена дата захисту, раптом — інсульт. Сам він рятував приречених на загибель, а нині зусилля медиків, що боролися за його життя, не допомогли. Через чотири дні його не стало. Людину, яка пройшла тяжкими шляхами війни й лишилася живою, забрала хвороба. Уже помертвоний вийшла монографія, в основу якої покладено не захищену ним докторську дисертацію [13].

На прохання письменника Івана Шаповала Дмитро Якимюк описав випадок, як дві літні жінки, які дуже прагнули потрапити до музею, очолюваного Яворницьким, із сумом дізналися, що прийшли у вихідний день. Вони просили дозволу в незнайомого їм чоловіка зробити для них виняток і дозволити пройти за-

Дмитро Якимюк

лами музею. Чоловік дав згоду, запросив їх до музею, ще й давав пояснення. Наприкінці з'ясувалося, що це був сам Дмитро Яворницький.

* * *

Громадські організації й товариства часто зверталися до Д.І. Яворницького по допомогу щодо благодійних пожертвувань для медичних установ і закладів. Так, у 1897 році з ініціативи дружини губернського предводителя дворянства Ольги Олександрівни Струкової та доктора Саула Яковича Острогорського в Катеринославі було відкрито пологовий будинок, переважно для бідних породіль усіх станів і віросповідань. При пологовому будинку діяла акушерська школа для навчання акушерок. Міська й сільська біднота не завжди мала змогу звернутися до лікаря й часто потрапляла до неосвічених повитух. Утримання пологового будинку потребувало значних фінансових внесків. Тому правління благодійного товариства на чолі з попечителькою пологового будинку княгинею Вірою Георгіївною Урусовою (дочкою мецената Г.П. Алексєєва) і розпорядницею лотереї-алегрії Софією Іванівною Размарицею написало звернення до щедрих дарувальників за посильною допомогою, в тому числі й до Д.І. Яворницького. «Твердо веря, что святая цель, преследуемая нашим Обществом, встретит у вас сочувствие, мы решаемся обратиться к Вам с усерднейшей просьбой прийти нам на помощь пожертвованной как деньгами, так и вещами для лотереи-аллегрии, которую мы предполагаем устроить 3, 4, 5 сентября 1911 года. Всякое даяние, как бы оно не было мало и в чем бы не состояло, будет принято с большой благодарностью». Лотерея-алегрії (з франц. — «жереб») — це розігрування

речей або грошових сум після купівлі квитка. Частину доходу з лотереї планувалося спрямувати на відкриття рентгенологічного кабінету при лікарні Товариства Червоного Хреста [10].

Отже, проведене історично-краєзнавче дослідження свідчить про вагому роль представників науково-культурної медичної еліти в контексті інтелектуальних комунікацій і стосунків академіка Д.І. Яворницького. Встановлено їх взаємовпливи і взаємодію. Медичні працівники не тільки відзначалися високою професійною майстерністю, а й були благодійниками, мали широкий кругозір, різноманітні інтереси й захоплення. Проведена робота сприятиме популяризації наукової, практичної та громадської роботи медичної спільноти на Дніпропетровщині.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів при підготовці даної статті.

References

1. Kapustina N, editor. *Epistolarna spadschyna akademika D.I. Yavornytskoho. Lysty muzejnyh dijachiv do D.I. Yavornytskoho* [Epistolary heritage of academician D.I. Yavornytskuy. Issue 3, Letters figures of the museums to D. I. Yavornytsky]. D.: ART-PRESS; 2005. 740 p.
2. Kapustina N, editor. *Epistolarna spadschyna akademika D.I. Yavornytskoho* [Epistolary heritage of academician D.A. Yavornytskuy. Issue 4, Letters of D.I. Yavornytskuy to people of science and culture]. D.: ART-PRESS; 2005. 500 p.
3. Kapustina N, editor. *Epistolarna spadschyna akademika D.I. Yavornytskoho*. [Epistolary heritage of academician D.A. Yavornytskuy. Issue 1: Letters of scientists to D.I. Yavornytskuy]. D.: Hamaliya; 1997. 888 p.
4. Kapustina N, editor. *Epistolarna spadschyna akademika D.I. Yavornytskoho* [Epistolary heritage of academician D.A.

Yavornytskuy. Issue 2: Letters of people of culture to D.I. Yavornytskuy]. D.; 1999. 460 p.

5. Chaban M. *Diyachi Sicheslavskoyi "Prosvity" [People of Sicheslav "Prosviata"] (1905–1921). Bibliographic index. D.: IMA-press; 2002. 536 p.*

6. Kapustina N, editor. *Epistolarna spadschyna akademika D.I. Yavornytskoho* [Epistolary heritage of academician D.A. Yavornytskuy. Issue 6: Letters of friends, mates, acquaintances to D.I. Yavornytskuy]. D.: ART-PRESS; 2012. 848 p.

7. Bulanova NM. *Zacharovanyu slovom. Zhuttya i tvorchyst Oleksy Kovalenka* [Enchanted by the word. Life and creativity of Oleksa Kovalenko]. 46–48, 51,53 p.

8. Chaban M. *Suchasnyky pro D.I. Yavornytskoho* [Contemporaries about D.I. Yavornytskuy. Kovalenko Olexiy. Memories about Dmytro Ivanovych Yavornytskuy]. K.: Yaroslaviv Val; 2006. 134 p.

9. Svitlenko S.I. *Dmytro Yavornytskuy: vchenuy ta pedahoh v Ukrainomuy spivtovarustvi* [Dmytro Yavornytskuy: scientist and educator in Ukrainian society]. D.: Lira; 2015. 312 p.

10. Kapustina N, editor. *Epistolarna spadschyna akademika D.I. Yavornytskoho* [Epistolary heritage of academician D.A. Yavornytskuy. Issue 5: Letters of relatives, friends, acquaintances to D.I. Yavornytskuy]. D.: ART-PRESS; 2010. 952 p.

11. Lyulko OV, compiler, Dzyak NV, editor. *Dnipropetrovskya Derzhavna Medychna Akademiya. Do 85-ricchya. [Dnipropetrovsk State Medical Academy. To the 85th anniversary]. D.: RVA "Dnipro-VAL"; 2001. 556–557 p.*

12. Kostyuk M. *Poruch z Yavornytskum. Spohady pysarya kozatskogo batke* [Near Yavornytskuy. Memories of a scribe of Cosack father]. D.: IMA-press; 2008. 192 p.

13. Dzyak NV, Pertseva TO, Kuryata OV, editors. *Likar, vchenuy, hromadyanyn. Do 100-richya z dnya narodzhennya profesora I.I. Kryzhanovskoyi* [Doctor, scientist, citizen. To the 100th anniversary of birthday of professor I.I. Kryzhanivska]. Bibliographic index. D.: Lira; 2013. 176 p.

Отримано 10.04.2017 ■

Чабан Н.П.¹, Шевцова З.І.², Гапонов В.В.³

¹Редакция областной газеты «Зоря», г. Днепр, Украина

²ГУ «Институт гастроэнтерологии НАМН Украины», г. Днепр, Украина

³ГУ «Днепропетровская медицинская академия МЗ Украины», г. Днепр, Украина

Ученый-исследователь Дмитрий Яворницкий в кругу медиков

Резюме. Проведено изучение взаимоотношений исследователя запорожского казачества академика Дмитрия Яворницкого с представителями медицинского сообщества. Отображено влияние Д. Яворницкого на формирование мировоззрения, общественной позиции медиков. Представлены сведения

о жизненном пути и профессиональной деятельности наиболее колоритных медицинских работников из окружения Дмитрия Яворницкого.

Ключевые слова: Дмитрий Яворницкий; медицинское сообщество; взаимовлияние

M.P. Chaban¹, Z.I. Shevtsova², V.V. Gaponov³

¹Editorial Office of the Regional Newspaper "Zorya", Dnipro, Ukraine

²SI "Institute of Gastroenterology of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine", Dnipro, Ukraine

³SI "Dnipropetrovsk Medical Academy of Ministry of Health of Ukraine", Dnipro, Ukraine

Research scientist Dmytro Yavornytskyi in the society of doctors

Abstract. Relations of the researcher of Zaporizhzhia Cossacks, academician Dmytro Yavornytskyi, with representatives of the medical society have been studied. The influence of D. Yavornytskyi on the views, public position of medical workers has been

revealed. Information has been provided on the life's path, professional and social activity of most remarkable medical workers close to Dmytro Yavornytskyi.

Keywords: Dmytro Yavornytskyi; medical society; interaction